

KORSZERŰ TUDOMÁNYOS SZEMLÉLET KIALAKÍTÁSA A NYELVI ÓRÁKON

DR. RAKONCZAI JÁNOS*

Alapjában helyes az az uralkodó nézet, mely szerint elsősorban a természettudományok alkalmasak a korszerű tudományos világkép kialakítására, a fejlődéstudományok, valamint a dialektikus összefüggések szemléltetésére, s e tárgyak oktatói élnék is a tárgyaikban rejlő lehetőségekkel.

Kevésbé ismeretes azonban az a tény, hogy a nyelvek is gazdag tárházai a dialektikus összefüggéseknek. A szakember számára azonban ez természetes, hiszen a nyelv is társadalmi produktum, létrehozója, az ember, illetve a társadalom ugyan-csak része a természetnek, rá is érvényes a fejlődés elve, az örök változás, mozgás dialektikus törvénye. Ha a tanár nem megy el szó nélkül e jelenségek mellett, hanem hacsak néhány szóban is, utal a nyelvben mutatkozó dialektikus összefüggésekre, feltétlenül jó ügyet szolgál. Ezzel aligha veszi el a világnézeti tárgyakat oktatók kenyerét, s ha kellő tapintattal jár el, s nem lépi túl a józan ész szabta határokat, jelentősen hozzájárulhat társadalmi-filozófiai kérdések mélyebb megértéséhez, s ugyanakkor a nyelv iránti érdeklődést is fokozhatja.

Az alábbiakban arra vállalkozunk, hogy feltárjunk néhány, a gyakorlati nyelvoktatásban kínálkozó, effajta lehetőséget.

A laikus hajlik arra, hogy a nyelvet valami örök, változatlan jelenségnek tekintse. Azt még esetleg hajlandó tudomásul venni, hogy a nyelv a múlthoz képest (pl. Balassi, Pázmány vagy Zrinyi nyelve) változott, de azt már nehezebben tudja elfogadni, hogy a nyelv a *jelenben* és a *jövőben* is változik. Azt, hogy egy adott történeti helyzetben e változást egyértelműen fejlődésnek tekinthetjük-e, meglehetősen nehéz eldönteni. Az esetek többségében igen, hiszen a társadalmi fejlődés, a tudat differenciálódása okozza a változást, de kétségtelenül van negatív előjelű változás is egy korábbi elfogadott normához viszonyítva (ld. az aranykori latinság felbomlása a római birodalom széthullása idején). A fejlődés e negatív tendenciája azonban mindenképpen időleges, azt egy újabb fellendülés, egy új, fejlettebb társadalmi valóság megszületése követi, aminek egyik fontos eszköze a nyelv. Egy adott kor irodalmi nyelvében együttél múlt, jelen és jövő, egyensúlyukat általánosan elfogadott normák biztosítják. Ha mélyebbre hatolunk azonban a nyelvi rétegekben a népnyelv felé közelítve, ez az egyensúlyi helyzet megváltozik. Bizonyos nyelvi jelenségek, legyenek azok akár hangtani, alaktani, mondattani avagy lexikai jellegűek, egy korábbi nyelvi állapotot tükröznek, vagy a jövő csiráit hordozzák magukban. A nyelv fejlődésében vannak visszahúzó erők (irodalmi nyelv, Akadémia, iskola). Ezek fékező ereje azonban egészséges korlátozásnak tekinthető. Nélkülük a nyelv szabadon

* Idegennyelvi Lektorátus

burjánzana. A nyelv fejlődésére nagy hatással van annak földrajzi helyzete, a nyelv elszigeteltsége, vagy éppen erős hatás más nyelvek részéről. A változásnak egyaránt ki van téve a nyelv hangállománya, alaktana, mondattana és szótári szókészlete, úgy tűnik mégis, hogy a változás nem egyformán éri e területeket. Leggyorsabban változik a szókincs, míg a nyelv struktúrájában végbemenő változások lassúbbak. A hangállomány tekintetében szívósabbak a mássalhangzók, mint a magánhangzók, s így talán nem is tekinthető véletlennek, hogy egyes nyelvekben nem is jelölik a magánhangzókat, csupán a mássalhangzókat (ld. a héber vagy az arab nyelvet, illetve a magyar rovásírást).

E népszerű-tudományos ismeretek közlése nyelvi propedeutikának tekinthető, ami belefér a szűk órakeretbe is, és előkészíti a hallgatókat tudományosabb ismeretek befogadására. Ehhez azonban tisztázni kell néhány nyelvészeti alapfogalmat, s célszerű utalni a nyelvek rokonságára, a magyar és a környező indoeurópai nyelvek közötti fő strukturális különbségekre.

A felsőoktatási intézményekben folyó nyelvi stúdiumok során a nyelv keletkezésének kérdése a mondattani ismeretek tárgyalása során, pontosabban a *nomen-verbum* probléma kapcsán világítható meg igen plasztikusan. Az orosz órán a tanár közli, hogy mint a magyarban, az oroszban is vannak elsőrendű mondatrészek (alany, állítmány), melyek a mondat gerincét alkotják, s ezekhez kapcsolódnak a másodrendű mondatrészek (tárgy, határozó, jelző), melyek az alany, illetve az állítmány bővítményei. A jelző az alany, esetleg a tárgy, a tárgy és a határozó pedig az állítmány jelentését teszi konkrétábbá. Ezt egy igen egyszerű mondaton be is mutathatjuk: *A szorgalmas (AB) hallgató (A) gondosan (AB) készíti (A) a nehéz (TB) feladatot (AB)*. Köztudomású, hogy az oroszban a grammatikusok az alanyt helyezik a sor élére, mint a legfontosabb mondatrészt, míg a magyarban az állítmányt tartjuk fontosabbnak. E szemléleti különbségben szerepet játszhat a két nyelv eltérő szerkezete. A magyarban ugyanis igen gyakori a formális alany nélküli mondat (Ír. Tanul. Olvas.), míg az oroszban meglehetősen kedveltek az állítmány nélküli ilyen típusú mondatok: Прекрасный летний день. Утро. Тишина.

A tanár e kérdés taglalásánál felvetheti, vajon a nyelv kialakulása során melyik jelenhetett meg előbb, az alany vagy az állítmány? Más szóval az orosz vagy a magyar nyelv tükrözi-e jobban a fejlődést e vonatkozásban? Lesznek hallgatók, akik az állítmányt, mások az alanyt választják. A kérdés az, vajon a nyelv kialakulása pillanatában, amiben döntő szerepe volt a munkának, a személy, tárgy vagy fogalom, avagy inkább az állítmány differenciálódott előbb. Amikor a tanár közli, hogy egyik vélemény sem fedi az igazságot, mert a tudományos álláspont szerint az első artikulált szavak *nomen-verbumok* voltak, azaz olyan hangjelek, melyek egyszerre fejeztek ki cselekvést és személyt vagy dolgot, a hallgatók bepillantást nyernek a nyelv fejlődésébe, s az a további közlés, hogy a *nomen-verbum* jellegű szavakat az *indulat-szó* előzhette meg, meggyőzően mutatja, hogy az ember a beszéd képességét nem kapta készen.

A gyakorlati nyelvtanításban hagyományosan tehetetlennek számít a *rendhagyó* jelenség. Bizonyos nyelveknél, ilyen az orosz vagy az angol is, nagyon megkeseríti a nyelv tanulójának életét. A szokásos módszer, a besulykolás, az egyszerű tudomásulvétel, ami egyszerűbbnek látszik, valójában jóval nehezebb. A rendhagyó jelenségek tanulmányozása elősegíti a dialektikus gondolkodásra való nevelést.

Vegyük például az orosz ige jelenidejét, mely mint köztudomású 60-nál több típust ismer. A hallgató a sok fától nem látja az erdőt mindaddig, amíg a történeti szempont, a fejlődés vázlatos ismertetése rendet nem teremt a látszólagos zürzavarban az élőképzésű, nem élőképzésű és a rendhagyó igék fogalmának bevezetésével.

Az így fennmaradó néhány valóban rendhagyó ige, melyek ragozásában ugyancsak van ráció (ld. a *дать* ige *дам, дашь, даст* és a latin *dare* ige *do, das, dat* stb. alakját) nyelvi kuriózumnak tekinthető, s így könnyebben vésődik az emlékezetbe.

Itt említhető meg az ún. *nyelvi szuppletivizmus*, másszóval a kiegészülő igék problematikája. A francia *aller* ige tipikus példája az ilyen kiegészülő igéknek, melyek minden nyelvben fellelhetők. Tanításánál vagy gyakorlásánál kár lenne nem említeni, hogy három latin ige: az *ambulare*, a *vadere* és az *ire* olvadt össze benne. Az okok vizsgálata természetesen már nem lehet a gyakorlati nyelvi óra feladata.

Rendkívül tanulságos az *előidejűség* és az *okszági viszony* tanulmányozása, mire az orosz órán a határozói igenév, illetve a mondatrövidítő szerkezetek vizsgálatánál kerülhet sor. Könnyen kimutatható, hogy az okhatározó mint nyelvtani kategória az előidejű időhatározóból fejlődött ki, majd tovább differenciálódva a módhatározó funkcióját is felvette, s azon belül a feltételes és a megengedő jelentésárnyalatokkal bővült.

Az ilyen mondatokban: *Получив стипендию, я мог купить учебники* az előidejű határozói igenév nem időviszonyt, hanem oksági kapcsolatot jelöl. A *post hoc, ergo propter hoc* elve igen szemléletesen érvényesül e nyelvi struktúrában. Nem véletlen, hogy a latinban a *cum causale* a *cum historicumból* fejlődött ki. Néhány szavas utalás elég annak felismerésére, hogy az előidejűség bizonyos esetekben oksági viszonyt fejez ki, ez pedig ismét a tudat differenciálódásának eredménye, illetve bizonyítéka. Ugyanez vonatkozik természetesen az angol órára is, ahol a participiumoknál a helyzet teljesen analóg. Egy látszólag tisztán fordítástechnikai probléma, nevezetesen a határozói igenév fordítása, így vezet el mélyebb elemzés során a fejlődés elvéhez, ami már filozófiai kategória. Itt igen érdekes megfigyeltetni, hogy a gondolkodás hogyan halad a konkrétól az absztrakt felé, a tisztán időbeliségtől jóval elvontabb okság és módhatározó felé, ez utóbbit tovább differenciálva a feltételezés és megengedő jelentésárnyalatokkal.

A másodrendű mondatrészek vizsgálatánál ugyancsak fordítástechnikai jelenségnek tűnik az ún. *attributum praedicativum* (állítmányi jelző), melyre az oroszban is találunk példát. Rendkívül dialektikus nyelvi jelenség ez, hiszen olyan jelzővel állunk itt szemben, mely funkcióját tekintve határozó, tehát az állítmány bővítője, de ugyanakkor az alanyal egyezik. A latin órák emlékeként még fülünkbe csengnek Vergilius szavai: *Laocoon ardens summa decurrit ab arce...* (Aeneis, II. 41.). De ilyen az oroszban az *Он одун не пришел* típusú mondat. Az *attributum praedicativum* kiválóan szemlélteti a kategóriák közötti határ elmosódását, az ellentétek egymásba való átmenését. Hasonló jelenség a *szófaji átszapas*, melyre az angolban találunk számtalan példát. A *work* szótó aszerint főnév vagy ige, hogy milyen kapcsolatban szerepel. A *He likes to work* jellegű mondatban ige, míg a: *Work is hard* mondatban főnév.

A *főmondat látszólagos alárendeltségének* kérdését vizsgálva már a formális és a funkcionális grammatika területére tévedünk. Újabban előtérbe került a formális elemzés mellett a funkcionális elemzés szükségessége is. Arról van itt szó, hogy nem mindig a főmondat tartalmazza a lényeges információt, hanem a mellékmondat. A megszokott és elfogadott elemzési módszer ilyen esetekben megtévesztő. Ha alaposabban megvizsgáljuk az alábbi mondatot: *Iam ver appetebat, cum Hannibal castra movit* (Lívius, *Ab urbe condita*, XXI. könyv), az derül ki, hogy a tavasz közeledte, amit a főmondat állít, csak motíválja a fő információt, nevezetesen azt, hogy Hannibál tábornok bontott és Róma ellen indult. Tehát logikailag a mondat így hangzik helyesen: *Cum ver appetebat, Hannibal castra movit*. A stílus élénkítése céljából

azonban a szerzők (napjainkban is) gyakran élnek ilyen fordulatokkal. A jelenség rendkívül dialektikus, megfigyeltetése gondolatébresztő.

Különös dialektikus ellentét feszül az ilyen mondatokban is:

1. Vártunk, míg a nap fel nem kelt.
2. Vártunk, míg a nap felkelt.

Itt gyakorlatilag arról van szó, hogy egy egyenlet két oldala akkor is megegyezik, ha az előjeleket megváltoztatjuk.

Komoly figyelmet érdemel az angolban az ún. *sajátos szenvedő szerkezet*, mely az *I was told*, I was shown the way típusú mondatokban figyelhető meg, s a kezdő fordítónak komoly nehézséget okoz. Tisztán fordítástechnikai szemszögből közelítve meg a kérdést aligha tudjuk megérteni a dolog lényegét. Mégpedig azért, mert a formális logika szerint e mondat alanya az *I*, szenvedő alakú állítmánya a *was shown* és tárgya (!) a *the way*. E logikai abszurditás feloldása csak a funkcionális elemzés segítségével, illetve a nyelv történeti fejlődésének bemutatásával lehetséges.

A kiinduló pont:

- (1) They showed me the way.

Mivel a kérdéses személyek ismeretlenek, vagy mert nem tartom fontosnak, hogy megnevezzem őket, inkább így fogalmazom a mondatot

- (2) The way is shown to me.

Ezt valamikor így is fogalmazhatták

- (3) To me was shown the way, illetve Me was shown the way.

Ebben a mondatban a *way* alany, a *was shown* szenvedő alakú állítmány, a *me* közvetett tárgy, illetve a *to me* előljárós közvetett tárgy. Amikor azonban lekoptak az esetvégződések, s ennek következtében kialakult a kötött szórend a mondatban szereplő szavak funkciójának jelzésére, az alany kívánczolt az első helyre, s kialakult a mai forma

- (4) I was shown the way.

Ez azonban, mint említettük, azzal a nyelvi abszurditással járt együtt, hogy a szenvedő igének közvetlen tárgya van. A mondat tehát félig cselekvő, félig szenvedő. Felesleges bizonygatni, hogy a felnőttoktatásban egy ilyen magyarázat helyénvaló, s ezt követheti a bevésés, a gyakorlás.

Szólnunk kell még a rendkívül gazdag anyag szelektálása után is az ango [Gerund, illetve Half-Gerund kérdéséről. Vizsgáljuk meg az alábbi mondatot:

- (1) I do not like Peter's and Paul's going to the cinema very often. A tulajdonnevek helyettesíthetők birtokos névmással, annál is inkább, mert a két birtokos rag nehézkessé teszi a mondatot:

- (2) I do not like their going to the cinema very often. A mai angolban, különösen az amerikai nyelvhasználatban azonban egyre gyakoribb az ilyen forma:

- (3) I do not like *them* going to the cinema very often.

Más példa:

- (1) I insist upon Father's seeing the doctor right now.
- (2) I insist upon his seeing the doctor right now.
- (3) I insist upon *him* seeing the doctor right now.

Vagy: I do not mind the car being left in the street.

Az utóbbi példa elvezet bennünket a megoldáshoz: a mai angol nyelvben egyre gyakoribb a Half-Gerund, ami gyakorlatilag a Participle-lel egyezik meg, a Gerund helyett bizonyos kapcsolatban. A folyamatot elősegíti az a tény, hogy az életteleknél nem is lehetne birtokos esetet képezni, s így a mondatnak egészen más fordulatot kellene adni, pl. I do not mind that the car is left in the street. Minthogy

azonban az analitikus formák helyett szívesebben használják a szintetikus struktúrákat, rohamosan terjed a Half-Gerund. Közben azonban a szó átlendül egy másik kategóriába, amit az is elősegít, hogy a két forma egybeesik. A folyamat a szemünk előtt játszódik le. A figyelmes hallgató mintegy mikroszkóp alatt figyelheti a nyelvnek mint élő organizmusnak a változását.

Összefoglalás

A nyelv kimeríthetetlenül gazdag tárháza a dialektikus jelenségeknek. Közértető, mindenki számára evidens és ellenőrizhető formában tartalmaz olyan tényeket, melyek a világnézeti órákon absztrakt formában mint törvényszerűségek jelentkeznek. A felnőttek nyelvoktatása a szűk órakeret ellenére is túlléphet a nyelvi jelenségek pusztá tudomásulvételén, azok bevésésén. Feladatául tűzheti ki a nyelvi jelenségek mélyebb megértését, e jelenségek okainak, összefüggéseinek dialektikus vizsgálatát, s így válik a korszerű, tudományos szemlélet kialakításában értékes, hasznos diszciplinává.

IRODALOM

1. A mai magyar nyelv rendszere I—II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.
2. *Hadrovits L.*: A funkcionális magyar mondatn alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.
3. *Bárczi G.*: A magyar nyelv életrajza. Budapest, 1963.
4. *Mario Pei*: The Story of Language, New York, 1960.
5. *M. Ganshina—N. Vasilevskaya*: English Grammar. Moscow, 1958.
6. *Matzkó L.*: Characteristic Features of English Folk Speech, Acta Universitatis Szegediensis. Néprajz és Nyelvtudomány V—VI., Szeged, 1962.

DEVELOPMENT OF A MODERN SCIENTIFIC ATTITUDE IN LANGUAGE LESSONS

J. Rakonczi

It is pointed out that not only the natural sciences, but also the human subjects, including language teaching, are suitable for the development of a modern scientific world concept. This is understandable, since the language too is a social product, subject also to the dialectic principle of development. The teacher carrying out practical language instruction acts correctly if he points to the dialectic correlation in the language. In this way he may contribute to a deeper understanding of social-philosophic questions, and at the same time may enhance the interest in the language by presenting it as a living organism.

AUSBILDUNG MODERNER WISSENSCHAFTLICHER ANSCHAUUNGEN WÄHREND DES SPRACHEN-UNTERRICHTES

J. Rakonczi

Verfasser weist darauf hin, dass neben Naturwissenschaften auch die humanen Gegenstände, so der Sprachunterricht, sich zur Ausbildung eines modernen wissenschaftlichen Weltbildes eignen. Dies ist verständlich, ist doch auch die Sprache ein gesellschaftliches Produkt; auch für sie ist das dialektische Prinzip der Entwicklung gültig. Der den praktischen Sprachunterricht vollziehende Lehrer tut gut daran, auf die in der Sprache aufscheinenden dialektischen Zusammenhänge hinzuweisen. Er kann damit beitragen zum tieferen Verständnis gesellschaftlich-philosophischer Fragen und gleichzeitig durch Vorstellung der Sprache als lebenden Organismus auch das Interesse für die Sprache steigern.

ФОРМИРОВАНИЕ СОВРЕМЕННОГО НАУЧНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Д-р Я. Ракоцци

Автор показывает, что, наряду с естественными дисциплинами, гуманитарные дисциплины, в том числе и преподавание языка, открывает возможность формирования современного научного мировоззрения. Это и понятно, поскольку и язык представляет собой общественный продукт, на него также распространяется диалектический принцип развития. Преподаватель, ведущий практические занятия по языку, правильно делает, если обращает внимание обучающихся на проявляющиеся в языке диалектические взаимозависимости. Тем самым он способствует более глубокому пониманию общественно-философских вопросов и в то же время, представляя язык как живой организм, повышает интерес к нему.